

ТМ	Г. XXXV	Бр. 3	Стр. 921-938	Ниш	јул - септембар	2011.
----	---------	-------	--------------	-----	-----------------	-------

UDK 323.26:329.7(497.11)"1998/2004"

Прегледни чланак

Јелена Божиловић

Примљено: 12. 12. 2010.

Ниш

ОТПОР! – ОД СТУДЕНТСКОГ ПОКРЕТА ДО ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ*

Резиме

У раду се разматра покрет Отпор, као један од актера у политичком миљеу заслужном за политичке и друштвене промене Петог октобра 2000. године. Најпре се даје социолошки увид у друштвену ситуацију деведесетих, која је изнедрила студентске протесте, а чији је логичан продужетак био студентски покрет Отпор. Затим се прати његов развој од формирања, преко стратегија и тактика деловања, идеолошке позадине, симбола, кампања и акција, све до трансформације у политичку партију и, на крају, гашења. Такође се разматра реална политичка улога и значај који је Отпор имао у политичким променама, као и подршка коју је добијао од земаља Запада.

Кључне речи: Отпор, националистички ауторитаризам, Нови друштвени покрети, политичка организација, стратегија ненасилног деловања

СРПСКО ДРУШТВО ДЕВЕДЕСЕТИХ – НАЦИОНАЛИСТИЧКИ АУТОРИТАРИЗАМ

Током деведесетих година прошлога века Србија је била на странпутици, а сва поља друштвеног живота била су у кризи. Распад Југославије, ратови са бившим републикама, међународна изолација и бомбардовање од стране НАТО пакта 1999. обележили су српско друштво тога времена. Као одговор на сиромаштво, корупцију, криминал и репресију режима, део незадовољних грађана организовано

boyetza@yahoo.com

* Овај рад је настао као резултат рада на предмету *Политичка социологија* на докторским студијама социологије Филозофског факултета у Београду

је протествовао градовима, предвођен опозицијом. Улица је постала простор за изражавање ставова политичких актера, попут опозиционих странака и студентских покрета. Десила су се три истакнута протестна таласа: 1991/1992, 1996/1997. и 1998/2000. Осим опозиционих партија, у њима су учествовали и студенти. Током 1998. оформљен је Студентски покрет *Отпор!* Данас се овај покрет сматра једним од најважнијих чинилаца у политичким променама петог октобра 2000. године (Томić 2009b, 190).

Економија земље била је у колапсу када је наступио период хиперинфлације и сиромаштва. Динар је изгубио вредност, цене су биле надреално високе, а несташница је постала део свакодневног живота. Просечна плата није била довољна да задовољи базичне потребе становништва. На делу су биле спољне санкције, које је ондашњи председник Слободан Милошевић користио као инструмент за продужетак своје ауторитарне владавине, и којима је оправдавао све недаће српског друштва, а сопствени режим ослобађао сваке одговорности. Ерик Горди (Eric Gordy) ту околност схвата као „помоћ споља“, којом приликом су се све тешкоће, од економских проблема до психолошке депресије, могле приписивати „међународној заједници“ (Gordi 2001, 204–11). Медији су такође били под контролом државног апарата. Државна телевизија послужила је као једно од најзначајнијих средстава за очување власти. У медијима је, генерално, креирана црно-бела слика стварности у којој су као „лоши момци“ идентификоване земље Запада и српске опозиционе партије као, наводно, квислиншке, издајничке и поткупљиве. Опозиционе странке најчешће су дискредитоване на државној телевизији, или се о њима уопште није говорило, чиме је стваран утисак у јавности да је СПС једина јака и доминантна партија (Gordi 2001, 82).

Младен Лазић објашњава да је власт своје упориште налазила у радничкој класи и сељаштву, док су интелектуалци потиснути на маргину друштва. Аутор разлоге за овакву ситуацију налази у специфичном односу државе према радницима. Наиме, држава је била главни послодавац и, као таква, радницима је давала минималне и нередовне плате. Са друге стране, међутим, она је отворила читав простор за деловање у сивој економији у коме се (простору) ова класа добро сналазила, па стога и није била довољно незадовољна да би се могла покренути на протесте. Сељаци су, пак, производили довољно за своје потребе. Иако нису живели у изобиљу, језик опозиције им није био близак, добрим делом и зато што се глас опозиције у вешто контролисаним медијима није ни могао чути (Lazić 1997, 11–2). Према теоретичару Тарасу Кузиу (Taras Kuzio), власти су најјачег противника имале у омладини, која је одиграла централну улогу у политичким променама у Србији (2001), Грузији (2003) и Украјини (2004). За разлику од старијих генерација, млади људи могли су да се упусте у ризик да се супротставе режиму на радикалнији начин, јер

нису имали много тога да изгубе. Уосталом, млади су и биолошки предодређени да буду храбри, упорни и издржљиви. Омладина која је организовала протесте деведесетих јесте политичка генерација која је препознала заједничког непријатеља у Милошевићу, и желела да промени водеће идеје и вредности политичког поретка свог времена.¹

Конфликт у српском друштву деведесетих био је јако видљив и на културном плану. Новокомпонована народна музика добила је широк медијски простор и представљала је још један инструмент у опстајању власти и скретању пажње са лоше вођене политике и социјално-економске ситуације. Музички укус био је показатељ много више за политичку оријентацију, него за саму музику („реци ми коју музику слушаш, па ћу ти рећи за кога гласаш“). Ивана Кроња објашњава да је музички правац *турбофолк* био доминантан и изразито политизован вид масовне културе, који је, као финансијски моћнији од елитне грађанске културе, добио третман врхунског културног деловања и постао етаблирани културни модел (<http://www.bos.rs/cepit/politika-kultura/teme/4.htm>). Са друге стране рок музика је у овом периоду, од забаве за урбану омладину, постала *underground* опозиција и оружје против владавине Милошевића (Мијатовић 2008, 1). *Rock 'n' Roll* од свог настанка представља један вид бунтовне културе која често има субверзивни карактер. Кроз текстове песама домаћи рокери интерпретирани су политичку и социјалну стварност и на свој начин утицали на грађане, посебно омладину, да не буду апатични и пасивни посматрачи свог друштва. Такође су често подржавали акције и кампање опозиционих партија и покрета. Брана Мијатовић користи концепт *уоквиравања* (*фрејминга*) у разматрању утицаја рок музике на друштвене покрете. У теорији друштвених покрета *уоквиравање* је концепт по коме се субјективна искуства и интерпретације друштвених проблема колективно „уоквирују“, при чему се при интерпретацији друштвене стварности прецизира који проблеми спадају у дати друштвени контекст, а који не. Заправо се ради о приписивању сопственог значења одређеним проблемима и њиховом тумачењу, а резултат тога јесу „*оквири*“ (*frames*), који као групе уверења анимирају покрет за акцију (Томић 2009а, 20). Према овом оквиру, постоје три врсте песама: *дијагностичке*, *прогнозерске* и *мотивационе*. Аутор додаје:

¹ Тодор Куљић појам политичких генерација дефинише на следећи начин: „Политичка генерација је биополитички појам. Њен особени групни осећај није обична потрага за временским завичајем. Више је веже осећај нарочитог заједничког историјског положаја, него класна или национална солидарност. Активна политичка генерација присутна је када постоји исто искуство, али и исто тумачење историјског дешавања које се испољава у вољи за променом политичких оквира. Реч је о групи која је у старосном погледу хомогена, а која је истовремено продукт биолошких и социјализацијских процеса, али је и сама актер промена“ (Куљић 2009, 100).

„Виђено из овакве перспективе, песме које носе друштвену критику су оне које заправо дијагностификују проблем. Оне друге, које нуде решења, имају прогнозерски оквир. Песме које позивају на бунт делују мотивационо и имају мотивациони оквир. Наравно, неке песме комбинују неколико оквира (Мијатовић 2008: 5).“²

Рок музика се наметала као један од многих видова отпора режиму, па је било природно да Отпораши и рок бендови склопе „савез“ у борби против репресије. Готово сви студентски протести започињали су и завршавали се познатим рок нумерама. Чак и читаве акције Отпора биле су у форми рок концерата, превасходно намењених младим људима које је требало мобилисати да изађу на изборе и гласају против режима.

* * *

Следећи Лазићеву тезу о радништву и сељаштву као главном упоришту режима и извору гласова на изборима, може се рећи да је овај механизам био централни у обликовању друштва у коме је Милошевић имао подршку. Са друге стране, секундарни фактор који је одржавао већ обликовану друштвену и политичку ситуацију, било је гушење алтернатива у свакодневном животу: политичких, информативних и музичких, као и упориште режима у два институцијама – милицији и државној телевизији. (Gordi 2001, 20). Овакав облик владавине Горди одређује као *националистички ауторитаризам*, и подвлачи:

„Националистички ауторитаризам односи се на специфичан скуп околности у којима неки ауторитарни режим тежи да оправда свој опстанак на власти средствима националистичке реторике, или да осигура своју будућност окрећући се националистичким покретима... У већини случајева, те режиме номинално предводи нека бивша комунистичка партија са новим именом... (Gordi 2001, 22).“

Режими овог типа формално дозвољавају постојања другачијег мишљења и опозиционог политичког деловања, међутим у пракси средствима контроле ограничавају алтернативе свдећи их на минимум.

Опозиционе партије нису одустајале у својој борби против репресивне политике, међутим појединачно нису биле ефикасне, а међусобно су биле разједињене. Недоследности опозиционих партија тичале су се њихових идеолошких опредељења. Партија са највише подршке у то време, Српски покрет обнове (СПО), мењала је своје ставове од национализма до либерализма, чиме је стварана конфузи-

² Мијатовић као примере за дате оквире наводи четири песме: *Карамба Карамбита* (Рамбо Амадеус), *Систем* (Darkwood dub), *Занимљива географија* (Ца или Бу) и *Шејн* (Eyesburn).

ја међу грађанима. Ни друге партије нису биле нарочито доследне у том погледу, па је таква нејасноћа додатно слабила снагу опозиције.

Прве велике демонстрације против режима догодиле су се 9. марта 1991. године. Непосредан повод за то било је искључивање опозиције из информативног програма државне телевизије, као и једнострано извештавање о националним конфликтима у Југославији. Митинг је организован од стране коалиције опозиционих странака, предвођених СПО-ом, али су се тада догодиле и прве значајне студентске демонстрације. Ово је такође био и први пут да је режим употребио физичко насиље против грађана. Тада је ухапшен вођа опозиције Вук Драшковић, и држан неколико дана у притвору. Овакав облик политичких сукоба унутар Србије наставио се још читаву деценију, кроз разне протесте коалиција опозиционих партија, као и студентске протесте. Захтеви студената тicali су се како појединачних проблема, као што је аутономија универзитета, оставка појединих професора, начин извештавања на националној телевизији, или признавање изборних резултата, тако и оног кога су идентификовали као централни – смену председника. Покрет Отпор фокусирао се на смену Слободана Милошевића и режима који је он персонификовао и уз много бољу организацију но претходни протести кренуо у остварење циља.

ФОРМИРАЊЕ СТУДЕНТСКОГ ПОКРЕТА ОТПОР И ЊЕГОВА ОРГАНИЗАЦИЈА

Од осамдесетих година XX-ог века у Србији је одрастала посткомунистичка генерација, која је била мање везана за комунистичку политичку културу и мање толерантна према њој. Деведесетих година ова генерација јавља се као снага цивилног друштва која се супротставља политици екстремног национализма који је водила Социјалистичка партија Србије, под Слободаном Милошевићем (Kuzio 2006, 374).

Протести студената током деведесетих година били су један сегмент антирежимског расположења. Њихови циљеви били су углавном исти као и они за које су се на улицама бориле опозиционе странке, али су се студенти трудили да своје митинге држе независно од страначких, иако је у пракси било прожимања. Било је неколико значајних студентских протеста. Први антирежимски протест студената десио се у данима након 9. марта 1991, када је дошло до хапшења студената, а у демонстрацијама 9. марта један средњошколац из Београда, Бранислав Милиновић, и полицајац, Недељко Косовић, изгубили су животе. Марта месеца наредне године студенти су обележили годишњицу деветомартовских протеста и, између осталог, затражили оставку председника Милошевића, обустављање контроле медија и реформу Закона о универзитету. Јуна исте године одржан је велики протестни скуп са захтевима да председник Србије

поднесе оставку, да се распусти Народна скупштина, формира нова влада („националног спаса“) и распишу вишестраначки избори за уставотворну скупштину. Ови захтеви били су далекосежни и сувише крупни, што је била тактичка грешка. Новембра '96. десио се најмасовнији и најдужи протест студената, који је трајао четири месеца. За разлику од претходног, захтеви на овом протесту били су прецизнији и мање крупни, па је тада забележен први успех студената од кад постоје студентски покрети и протести у Србији. Био је уперен против изборне манипулације и за признавање изборних резултата, док се оставка председника Србије није изричито тражила. Следећи студентски протести обележили су 1998. годину, а повод за ова студентска окупљања био је репресивни Закон о универзитету (Томић 2009b, 192–97). Отпор је, заправо, логичан след наведених студентских догађаја, и има корене у истима, али се разликовао од осталих по далеко бољој организацији, захваљујући подршци са Запада.

Незадовољене социјалне, политичке и културне потребе извор су друштвених покрета, па и Отпора.³ Покрет Отпор основан је као студентски покрет 1998. године, од стране актера студентског протеста 1996–97. године, као и активиста Студентске уније, Покрета студената Србије и Студентске федерације. Оснивачем покрета сматра се и истакнути члан Демократске странке, Срђа Поповић, што само по себи говори о томе да је Отпор од својих почетака сарађивао са политичким партијама, иако је декларативно инсистирао на својој политичкој независности (Naumović 2006, 150). Прве активности Покрета биле су везане за борбу против укидања аутономије универзитета у Србији. Међутим, схвативши да се фокусирањем на појединачне друштвене проблеме репресивни режим не може победити, Отпор након НАТО бомбардовања 1999. постаје систематичнији. Примарни циљ Покрета био је рушење режима Слободана Милошевића, а основна активност тичала се анимације грађана у остварењу тог циља. У *Декларацији о будућности Србије*, која постаје основни стратешки документ Покрета, формулисана су три циља: 1) слободни и фер избори, 2) укидање Закона о универзитету и усвајање новог, који ће гарантовати његову аутономију, и 3) укидање Закона о информисању и заустављање репресије над слободним медијима (Naumović 2006, 173). Иако је структурно био хомоген, на идеолош-

³ Агнеш Хелер социјалистичка друштва одређује као друштва незадовољених потреба, а друштвене покрете као један вид трагања за социјалним, културним и политичким идентитетом. У складу са оваквим схватањем, Вукашин Павловић друштвене покрете одређује на следећи начин: “Друштвени покрет је колективна, јавна, добровољна, масовна, мање или више спонтана акција људи која израста из незадовољених потреба, изражава одређене сукобе интереса, покреће решавање значајних друштвених питања и стреми мањим или већим друштвеним променама (Pavlović 2003, 107).”

ком плану избијала је његова хетерогеност, а главни фактор интеграције био је заједнички непријатељ у лику и делу Слободана Милошевића. Постизање основног циља, односно елиминисање „диктаторског“ режима, подразумевало је кокетирање са различитим идеологијама. Како би обухватио и придобио разноврсне противнике власти, Отпор се користио популистичком реториком и демагогијом („народни покрет“) и национализмом (акција „Отпор – јер волим Србију“), а у Декларацији из 1999. (поред напред наведених тачака) истиче се и залагање за неолибералну Србију у будућности (Marković 2001, 22). У његовим редовима било је егалитарних анти-комуниста и клеронационално оријентисаних Европејаца (Ilić 2001, 47). Идеолошки *mix*, попут наведеног, изгледа контрадикторно, али је управо то био „кључ“ успеха у обједињавању широких, разнородних противника режима.⁴ На крају се, међутим, показало да је оваква карактеристика била мач са две оштрице. Након што је идеолошка разнородност одрадила своје и послужила постизању циља покрета (елиминисању непријатеља са власти), наведене разлике довеле су покрет до тачке кризе и регресије.

Симбол покрета представљала је песница, која је врло брзо постала део популарне културе. Активисти су је исцртавали по зградама центара и периферија великих градова, штампане су мајице које су грађани носили не само на протестима већ и у другим приликама, желећи да јасно покажу свој став према режиму. Такође су израђиване налепнице, беџеви и други предмети са препознатљивим симболом. Постало је *In* и модерно бити против власти, односно за Отпор и носити његове симболе.

Слободан Наумовић се пита да ли постоји идеолошка позадина овог симбола. Наиме, песница, доста слична симболу покрета Отпор, коришћена је за насловну страницу словеначке групе *Borghesia* 1989. године, а такође постоји сличност овог симбола са симболом песнице омладинског покрета у Словенији с краја осамдесетих, који је коришћен у сврху протеста против комунистичке Југославије и Југословенске народне армије (Naumović 2006, 159). Оно што су неки активисти покрета Отпора истицали јесте повезаност њиховог симбола са антифашистичким симболом покрета отпора из периода другог светског рата. Наумовић овакво тумачење сматра радикалним, и примећује:

⁴ Илић објашњава: „У некој другој средини овакве одредбе деловале би апсурдно; у Србији, оне су реална последица објективног друштвеног положаја омладине жељне нормалног живота која је одрастала у земљи оптерећеној ендемском кризом, сталним ратовима и претњом од нових ратова, изолацијом, продуженом шовинизацијом и непродуктивном ретрадиционализацијом коју је осмишљавао и подржавао највећи део свих фракција друштвене елите“ (Ilić 2001: 47).

„У идеолошком смислу, такав избор би био најубитачнији по Милошевића. Њиме би се, наиме, сугерисало, да су се некадашњи комунисти из Милошевићевог СПС-а преобратили у своје идеолошке архинепријатеље – фашисте. У таквој радикалној интерпретацији отпораши добијају морално супериорну улогу антифашиста – постају, дакле, управо оно што су бивши комунисти некада давно били, пре него што су се искварили (Naumović 2006, 160).“

Било како било, песница као симбол била је врло прагматичан и ефектан избор за друштвени покрет попут Отпора.

Премда су активисти покрета тврдили да Отпор делује независно од опозиционих партија, теоретичари тврде да су његови припадници са њима итекако сарађивали. Наумовић улогу Отпора види као део политичког фронта који је настао 1998. године иницијативом администрације САД-а. Део ове антирежмске коалиције биле су опозиционе странке, невладине организације, слободни медији, синдикати и друга удружења. Аутор сматра да су у циљу рушења режима и демократизације Србије, САД посебну улогу доделиле студентском покрету Отпор. Он је као нестраначки актер требало да мобилише „успавану масу“ и апатичне грађане (нарочито оне млађе) против репресивног режима, а за ту улогу добијао је финансијску подршку, као и знања и вештине у радионицама о теорији и техникама ненасилне борбе које је утемељио Џин Шарп (Naumović 2006, 163–69). Власт је покушавала да Отпор представи као групу „страних плаћеника“ и издајце које сарађују са непријатељем Србије. Са друге стране, активисти Покрета су упорно негирани сарадњу са Западом и тврдили да се покрет финансира од донација српске дијаспоре. Иако су стране донације константно демантоване, Илић сматра да су бројна истраживања, садржаји емисија радио станица, попут *Гласа Америке*, и приватни разговори са неким челним активистима показали да се Отпор јесте финансирао од стране земаља Запада (Шић 2001, 9). Наумовић ову чињеницу види двоструко. Са једне стране сматра да није било овакве материјалне подршке, Отпор не би постигао значајне политичке резултате. Са друге стране, прихватајући страну помоћ, умањио је своју аутентичност и „престао да буде ’власник’ својих политичких успеха“ (Naumović 2006, 187). У суштини, мисија Отпора замишљена је као временски ограничена. Његов крај био је предвидив у тренутку испуњења основног циља – рушења Милошевића и људи који су га подупирали.

* * *

Случај Отпора теоријски је занимљив, јер га није лако уклопити у један модел друштвеног организовања. У пракси се показало као могуће да један друштвени покрет достигне виши степен професионализације, добије формалну управу и чланство и прерасте у ор-

ганизацију (као што су из Еколошког покрета настале организације *Greenpeace* и *Пријатељи земље*) или политичку партију⁵. Иако су Отпор његови оснивачи назвали *покретом*, та тема захтева дискусију.

У својим организационим сегментима Отпор је испуњавао неке „захтеве“ онога што подразумевају нови друштвени покрети. Изгледало је као да нема формалног вођства, нити је било вертикалне хијерахије. Није постојало формално чланство, какво налазимо код организација и партија. Није се десило ни да иста особа руководи различитим акцијама, а његови активисти тврдили су да има невидљиву организациону структуру која се стално мења⁶. Уколико се позовемо на Туреново (*Touaine*) схватање нових друштвених покрета као врсте протеста против отуђења грађана од контроле над информацијама и доношењем одлука у друштву, може се приметити да се Отпор и у тој карактеристици уклапа у слику нових друштвених покрета. Као своје шире циљеве, он је истицао грађанске слободе и демократизацију друштвеног живота.⁷ Дакле, његово *начело идентитета* била је демократска, грађанска Србија, док је *начело супротности* био репресивни режим.⁸ Поред наведених својстава, Отпор се у политичком деловању користио стратегијом ненасилног отпора, што је такође својствено новим друштвеним покретима.

Наумовић Отпор схвата као *контрадикторни друштвени покрет новог типа*, који је од почетка „имао сасвим класично хијерархизовано политичко – организационо језгро које је, супротно слици која је ширена, интензивно сарађивало са опозиционим политичким партијама и страним саветодавцима, намећући прецизне политичке циљеве без договора са, па чак и без знања обичног чланства“ (Naumović 2006, 149). Слика Отпора као спонтане студентске, а потом народне акције, која нема за циљ удео у власти, лансирана је у јавност како би се мобилисао што већи број грађана Србије у сламању Милошевићевог, како су га Отпораши називали, диктаторског режима. Оно што је контрадикторно код Отпора јесте то што за раз-

⁵ Крајем седамдесетих година формиране су прве политичке партије „зелених“, најпре у Западној Немачкој, а затим и у другим западноевропским земљама. Почетком осамдесетих, партија Зелених ушла је у парламент Западне Немачке.

⁶ Управо је због тога власт имала потешкоћа да се обрачуна са његовим активистима. Чим би неко од активиста које је власт сматрала организатором био ухапшен, одмах су се појављивали други активисти покрета који би настављали да пружају отпор режиму.

⁷ Отпор се залагао за „нормалну Србију“ (позитивно политичко деловање) и против Милошевића (негативно политичко деловање) (Naumović 2007, 139).

⁸ Турен у Социологији друштвених покрета наводи три начела друштвених покрета: идентичност (у име кога се бори), супротност (против кога се бори) и тоталитет (на ком терену се борба одвија). Треће начело Отпора била је Србија. (Turen 1983, 134).

лику од нових друштвених покрета који представљају важну контра-силу империјализму и глобалној хегемонији у савременим демократијама, овај покрет користећи исте ненасилне методе постаје посредник у успостављању тог истог империјалистичког поретка (Naumović 2007, 133).

Иако се, дакле, у случају Отпора могу констатовати неке од карактеристика нових друштвених покрета, неки аутори, попут Илића, сматрају да је таква слика погрешна. У јавности схваћен као спонтано настао, дифузно организован покрет и без лидера, Отпор је у пракси својом структуром много више подсећао на политичку организацију. Његова вертикална хијерархија није била видљива, али је ипак постојала. Била је релативно затвореног типа са руководством које је координисало акцијама широм Србије и доносило све битне политичке одлуке (Пић 2001, 8).

Дакле, Отпор је специфичан случај друштвеног, односно студентског организовања, коме није једноставно одредити форму. Случај Отпора и неких других покрета говоре у прилог тези да се форма организованог деловања временом мења.⁹ Међутим, у случају Отпора ради се о прагматичности и домишљатости и његовом ступању у савез са опозиционим странкама и силама Запада у борби против ауторитарног режима. Настао је као студентски протест, прерастао у друштвени покрет, да би се, потом, трансформисао у политичку партију, а убрзо након тога угасио. Оно што је сигурно јесте то да је Отпор унутар себе имао чврсту *организацију друштвеног покрета* (Томić 2009а, 15). Ова димензија покрета водила је рачуна о ресурсима, стратегијама и ономе што је за Отпор било најважније – мобилизацију присталица у протесте против режима. Организација друштвеног покрета је круцијална оперативна компонента покрета, и без овог језгра Отпор засигурно не би постигао успехе у својим акцијама, нити би данас био разматран као један од главних, у неку руку пресудних и одлучујућих, актера у процесу политичких промена у Србији.

С друге стране, колико год било „нормално“ да покрети мењају своју форму, трансформације кроз које је Отпор прошао за само пет година постојања сведоче о његовој нестабилности. Убрзо након постизања основног циља, тј. пада режима, Покрет је запао у кризу. У први план су избијале идеолошке разлике његових присталица и активиста и почело се постављати питање како се може опстати у новонасталој политичкој ситуацији. Августа 2003. године донета је одлука да Отпор прерасте у политичку партију. Након лоших изборних резултата следеће године, Отпор се угасио.

⁹ Кејт Неш сматра да и нови друштвени покрети могу бити бирократски и хијерархијски и имати централизовану организацију покрета са учлањивањем (Neš 2006, 121).

СТРАТЕГИЈЕ И ТАКТИКЕ ДЕЛОВАЊА

Сваки друштвени покрет одређеном стратегијом деловања настоји да оствари своје циљеве. Основна идеја водиља покрета Отпор била је рушење режима, а стратегија деловања *политичка борба ненасилним средствима*. Ненасилан отпор као метод постизања друштвених и политичких циљева честа је стратегија многих друштвених покрета и других актера цивилног друштва.¹⁰ Књига *Политика ненасилне борбе*, аутора Џина Шарпа (Gene Sharp), објављена је 1973. године и сматра се првом студијом на ову тему. Ненасилни отпор може имати различите форме. Идентификовано је око две хиљаде врста ненасилног отпора, подељених у три категорије: ненасилни протест и убеђивање, ненасилно одбијање економске, социјалне и политичке сарадње и ненасилна интервенција.¹¹

За овладавање вештинама овог метода активисти Отпора похађали су курсеве и радионице које су организоване од стране теоретичара Шарпа, затим америчког саветника и војног стучњака за субверзивне операције Роберта Хелвија (Robert Helvey)¹² и стручњака за ненасилни отпор и високог функционера *Freedom House*-а Питера Акермана (Peter Ackerman). Осим финансирања из иностранства, друга главна критика упућена Отпору јесте та да деловање Покрета није био оригинални концепт, већ да је читав сценарио Покрета развијен од стране америчке администрације, као и да је већ виђен и примењиван у другим покретима који су рушили недемократске режиме. Наводи се да је најважнији семинар одржан марта 2000. године у Будимпешти, када су активисти учили како да тактизирају са властима, превазиђу страх од полиције, одговарају на питања приликом хапшења и слично. Активисти су најпре упорно тврдили да немају никакву залеђину у иностранству. Након бомбардовања нарочито је било незгодно признати сарадњу са Америком и земљама Запада, јер би тиме Покрет изгубио део подршке код антиамерички расположених грађана. Активисти су касније изјавили би се политичке промене у Србији свакако догодиле, али да би без помоћи Америке успехе било много теже постигнути.

Занимљиво је размотрити да ли је и на који начин Отпор био пример друштвеним покретима у земљама које су се, такође, бориле против својих репресивних режима. Чињеница је да се слика о Отпо-

¹⁰ Метод ненасилне борбе антиципирао је, афирмисао и „институционализовао“ Махатма Ганди у борби против британског колонијализма у Индији.

¹¹ Више о методама и класификацијама ненасилних метода отпора видети у делу Џина Шарпа из 1973, као и у водичу *Bringing down a dictator*.

¹² Роберт Хелви је у периоду од 1982/84. био највиши представник Централне Информативне Агенције (CIA) у Бурми.

ру проширила захваљујући интересовању страних медија за њихов случај. Популаризовању покрета допринела је и MTV награда „Free your mind“, новембра 2000. Још већи углед постигао је након петооктобарских промена у Србији, па је на протестима у Грузији видјена парола *Готов је!*, као и отпорашка песница. Сигурно је, дакле, да је у мањој или већој мери Отпор био инспирација и подстрек младима у другим земљама, као што су Грузија, Белорусија, Украјина или Албанија, при чему се у ни случају ових земаља не сме занемарити утицај страних сила, пре свега САД-а. На сајту албанске организације „Мјафт“ се наводи да је покрет Отпор био узор за њихову борбу за демократизацију земље (Nenadić i Belčević 2006, 17). Један од најистакнутијих активиста Отпора Иван Маровић у интервјуу за сајт „Пластелин“ говори о ангажованости невладине организације „Центар за ненасилни отпор“, чији је активиста, у свргавањима режима¹³ у другим земљама. Наводи да је потпомагао активисте у Грузији, Либану, као и „Наранцасту револуцију“ у Украјини, и додаје:

„Ми смо били у Украјини од 2003, наши тренери су путовали по Украјини и причали са људима. Потом су Украјинци дошли код нас. Организовали смо више семинара, стекли велики број пријатеља. Они су били ти који су нас звали. Желели су да чују наша искуства у борби против Милошевића и да виде шта од тога могу да искористе (<http://www.plastelin.com/content/view/269/89/>).”

Отпор је био ексклузиван у још понечем. На пример, једна од коришћених тактика била је позиционирање жена и девојака у прве редове протеста, јер се очекивало да ће полиција оклевати да насрне на њих, а уколико би се тако нешто догодило, слике повређених девојака у јавности би оставиле негативан утисак који би ишао на штету режиму, односно у корист опозиције. Хумор и подсмех, уз много сарказма, такође су били тактика у поткопавању режима, што је био знак његовог краја.

Стратегијом ненасилног отпора „Отпораши“ су провоцирали режим који је примењивао различите облике насиља и кршења људских права. Власт је, најпре, водила медијску кампању против Покрета, називајући га непријатељским и терористичким. Од маја 2000. полиција је отпочела са свакодневним хапшењем, а у многим случајевима кршени су закони и Устав. Активисти покрета су принудно привођени и задржавани у притвору. Неретко су на разговор привођене и њихове мајке. Узимани су им отисци прстију, фотографисани су, претресани су им станови и одузимани предмети, а у неколико

¹³ С обзиром на то да у овим земљама постоји дуга традиција ауторитарне владавине, као и да политичари који су дошли на власт након свргавања режима нису донели битније политичке промене у тим државама, не може се говорити да су се у њима одиграле револуционарне промене.

ситуација неки од активиста су брутално пребијени (Фонд за хуманитарно право 2000, 4–6). Међутим, Отпор је имао разрађен тзв. План Б, са циљем да заштити приведенe активисте од малтретирања од стране полиције. Када би након неке акције Отпораши били приведени, друга група активиста убрзо би организовала нови протест испред полицијске станице и тражила пуштање ухапшених. Подршку протестантима давали су адвокати, агенције за људска права, опозициони лидери, стране владе. Иако је режим контролисао јавност преко државне телевизије која је извештавала једнострано и по вољи владајуће партије, било је независних телевизија, претежно локалних у већим градовима Србије, које су одиграле посебну улогу у стварању слике Отпора као жртве насилног режима. Они су у јавност одашиљали сваку ситуацију привођења активиста или демонстрације насиља од стране полиције, чиме је оквир насилник – жртва још више учвршћиван у народу. Утицај технологије, пре свега Интернета и мобилних телефона, такође је био значајан фактор у акцијама Отпора. Ове технологије омогућавале су бржу комуникацију и координацију активиста. Коришћени су у сврху слања циркуларних порука које су се даље прослеђивале. Телефони су служили за аудио или визуелно снимање одређених ситуација које су касније служиле као доказ против полиције и надлежних органа власти (Kuzio 2006, 374–75).

Својим поступцима, полиција и власт на себе су навлачили гнев грађана, што је потврдило успешност функционисања изабране стратегије покрета. Својим ненасилним али упорним активизмом, Отпор је сигурним корацима уздрмавао темељ режима, придобијао симпатизере унутар земље и зарадио медијску промоцију у иностранству. У овој политичкој игри, непријатељ је добијао негативне поене код грађана, док је Отпор тријумфовао из акције у акцију. Наумовић овакву стратегију покрета сумира у следећем:

„Кључ је у оба случаја однос према насиљу – бранећи се од смишљених провокација ненасилног покрета, режим пре или касније прибегава насиљу, и тиме сам себи намењује улогу *злочинца*. Покрет, пак, пристаје да трпи насиље не узвраћајући на њега насиљем, и тиме стиче морални капитал жртве (Naumović 2006, 170).“

Отпор је организовао бројне кампање широм Србије, које су често биле ироничног и духовитог карактера. Ниједна грешка режима није прошла непримећено и неисмејано у његовим акцијама. Оне су варирале од потписивања петиција, дељења летака, пропагандног материјала, смишљања слогана, стварања карикатура до симболичних јавних наступа. У оквиру кампање *Време је*, одржана је „музичка“ акција *Изађи на црту*, која је прошла кроз све веће градове Србије и у оквиру које су наступили многи велики српски рок бендови. Било је духовитих и пародичних кампања, али и оних тзв. Црних, од којих је најзначајнија била она завршна под називом *Готов је!*

Прве активности покрета Отпор тичале су се борбе против укидања аутономије универзитета, када су активисти исцртавали симбол песнице у центру Београда, новембра 1998. године. Августа наредне године у центру Ниша одржана је рођенданска прослава за Слободана Милошевића. Грађани су добили прилику да на великој табли председнику напишу своје жеље и честитке, и добију парче торте у облику петокраке. До краја '99. одржане су још две кампање. У кампањи *Песница је поздрав* штампани су и лепљени постери по градовима, на којима су се налазили српски глумци који су подржавали покрет. Друга кампања под називом *Отпор – јер волим Србију* за циљ је имала да грађанима покаже да је Отпор покрет који ради за интересе своје земље, и да није реч о омладини „страних плаћеника“, како их је режим свакодневно квалификовао у медијима. Велика кампања *Ово је та година* почела је тринаестог јануара 2000. са прославом Нове године по јулијанском календару, али и јасним ставом да још увек нема разлога за славље и да је то година када режим мора пасти. Фебруара месеца, Отпор је на свом првом конгресу, који је био пародија Четвртог конгреса социјалиста, покрет прогласио за Народни и најавио сарадњу са опозицијом и другим политичким актерима. Кампања *Ово је лице Србије* одржана је маја исте године. Отпор је желео да разбије апатију и страх код грађана, и да својим примером покаже да се против репресивне власти мора ићи до краја, па макар режим примењивао силу. Насилје полиције према активистима је расло, а у неким случајевима било је и тешких телесних повреда.¹⁴ Оваква реакција режима је Покрету давала још више снаге и самопоуздања да настави са акцијама и ишла је на руку циљевима отпораца. То су били први знаци да режим почиње да пропада. Милошевић је расписао изборе за 24. септембар. Тада је одржана највећа изборна кампања Отпора – *Време је*, која је имала за циљ да мобилише грађане и нарочито младе људе да изађу на изборе, схвате да је њихов глас веома важан и гласају против владајуће партије. Упоредо са овом, вођена је још једна кампања, која је требало да увери грађане да је режиму Слободана Милошевића дошао крај. Названа је кратко и ефектно – *Готов је!* На налепници за ову кампању налазио се и лик председника, како би крај режима оличен у њему деловао „истинскије“.

Петог октобра, након великог митинга испред Савезне скупштине у Београду, на коме су учествовали грађани из целе Србије, Милошевић је невољно и под великим притиском признао пораз на изборима. Заказани су републички избори за 23. децембар. Отпор је

¹⁴ О полицијским акцијама и искуствима активиста може се више сазнати из публикације Фонда за хуманитарно право “Отпор у надлежности полиције” из 2001. године.

организовао кампању *Употреби га* (мозак). Након ових избора, циљ је постигнут, режим је коначно пао, а Отпор је потврдио успешност своје мисије.

ОТПОР КАО ПОЛИТИЧКА ПАРТИЈА

После успеха и петооктобарских промена, када је савладан заједнички непријатељ који је био везивно ткиво покрета, питање идентитета и идеологије покрета које је отпочетка било магловито избило је на површину, а разлике међу активистима и симпатизерима постајале су видљивије. Шта ће се даље дешавати са Покретом у новом политичком животу земље једнако је занимало активисте покрета као и грађане који су му били наклоњени. Истраживање Илића из 2001. године показује да отпораши нису имали јасну и јединствену визију будућности свог покрета. Доминантно мишљење било је да ће Отпор наставити да делује као политички актер, али не зна се у којој форми. Затим следи мишљење да ће Отпор постати невладина организација, а само мањи део њих сматрао је да ће се Отпор преобразити у политичку партију (Пић 2000, 44).

На Другом конгресу одржаном фебруара 2001. године, Отпор је најавио одређене промене услед нове констелације политичких односа. Песница, добро познати симбол Покрета, одбачена је, а истакнуто је да ће идеја водила покрета бити *нови грађански патриотизам*. Дакле, дошло је до идејне конфузије, најпре међу онима који су били у самом врху покрета, што се пренело и на грађане. Августа 2003. године Отпор је регистрован као политичка партија. На првим изборима који су одржани децембра исте године, прошао је јако лоше освојивши само 1,76% гласова, односно 60 000 гласова. Разлози за изборни фијаско могу се тражити у разним сегментима. Отпор је био млад као политичка партија, и може се рећи да није имао довољно времена да грађанима представи јасан политички програм и идејну основу партије. Са друге стране, може се спекулисати да јасне визије у Отпору није ни било. Такође, није имао лидера чији рад би грађани пратили и са којим би се могли поистоветити. Кампања није била довољно убедљива и са јаком политичком поруком, у чему се Отпор као партија дубоко разликовао од Отпора као покрета.

Због слабих изборних резултата, Отпор је септембра наредне године прогласио уједињење са Демократском странком. Неки од активиста данас су њени истакнути чланови и као такви учествују у власти. Остатак „Отпораша“ прешао је у друге партије, а један део је наставио ангажовање у невладиним организацијама. И након гашења покрета, Отпор је још неко време наставио да постоји у Суботици и Пожаревцу.

ДРУШТВЕНИ И ПОЛИТИЧКИ ЗНАЧАЈ ОТПОРА

За кратко време постојања, Отпор је имао динамичан живот. У извесном смислу он је био амбивалентан јер је мењао форме од покрета до партије, а многи теоретичари тврде да је одувек био политичка организација. Тешко га је идентификовати и уклопити у један калуп друштвеног организовања, што због чињенице да се друштвени покрети временом по својој природи трансформишу, што због нестабилности самог Отпора. Отпор је, такође, теоријски занимљив пример, јер је механизме нових друштвених покрета, који иначе дељују против глобалистичког поретка у земљама Запада, применио на гло ауторитарне Србије у циљу њеног уклапања у тај исти поредак.

О друштвеном и политичком значају такође се воде полемике. Постоје мишљења да је био само марионета САД и њених хегемонистичких и глобалистичких циљева. Овакво схватање прилично је једнострано, јер ниједан страни фактор не би могао бити довољно јак да изнедри толико широк покрет незадовољних грађана, попут Отпора. Друго крајње становиште било би то да је једино Отпор заслужан за петооктобарске промене. Наиме, Отпор је као и претходни актери могао да организује скупове и протестује против власти, али је питање да ли би успео да постигне своје циљеве без моралне и финансијске подршке страних земаља. Ранији протести из деведесетих указују на неуспехе, који се можда могу објаснити управо недостатком овакве подршке (Naumović 2007, 137). Треће, помирљиво становиште јесте сагледавање улоге Отпора у ширем контексту и политичком миљеу. Он је био фактор у низу који је, поред опозиционих партија и подршке САД-а и земаља Запада, значајно допринео променама у Србији. Отпор је био део политичког фронта који је настао са циљем да свргне с власти репресивни режим. Оно, међутим, за шта је Отпор заслужнији више од било ког другог политичког актера из тог периода, јесте мобилизација великог броја до тада апатичних грађана, нарочито младих, да изађу на изборе и гласају против режима. Пре Отпора ниједна партија није успела у томе. Његов политички значај огледа се и у успешној примени стратегије ненасилног отпора, као новине у политичком животу Србије. Такође, Отпор је био оригиналан и у тактикама деловања. Кампање и акције биле су маштовите, саркастичне и духовите. Перформанси и акције које је организовао широм земље испунили су животом замрле градове Србије, враћали наду и веру у перспективу живљења у земљи Србији, и допринели одржању урбане културе која је била на самом дну у градовима у унутрашњости Србије. У многим градовима, концерти и други јавни наступи у центрима градова били су једини културни догађаји које су ти градови имали.¹⁵

¹⁵ У кампањи *Време је*, независна радио станица Б2-92 окупила је најпознатије српске бендове тог времена и организовала концерте у двадесетпет градова у Србији, окупивши 15 000 младих људи.

Покрет Отпор израстао је из претходних студентских протеста током деведесетих, а посебан значај за његово формирање имао је студентски покрет из 1996/97, који је први успео да оствари циљ за који се залагао. Отпор није био идејно нов. Већина његових захтева и тежњи било је садржано и у претходним студентским покретима. Оно, међутим, у чему лежи његова аутентичност и успех јесте организација. Без организационог језгра које је подразумевало похађање радионица о методама супротстављања ауторитарном режиму и финансијске подршке страних сила, Отпор као део политичког антимилошевићевског фронта не би остварио свој крајњи циљ, нити би данас био разматран као важан политички субјект у политичким променама у Србији двехиљадите.

ЛИТЕРАТУРА

- Gordi, Erik. 2001. *Kultura vlasti u Srbiji: nacionalizam i razaranje alternativa*. Beograd: Samizdat B92.
- Ilić, Vladimir. 2001. "Отпор" – више или мање од политике. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Kuljić, Todor. 2009. *Sociologija generacije*. Beograd: Čigoja štampa.
- Kuzio, Taras. 2006. *Civil society, youth and societal mobilization in democratic revolutions*. *Communist and Post-Communist Studies* 39: 365–86. Доступно на: http://www.taraskuzio.net/Comparative%20Politics_files/YouthRevolution.pdf
- Lazić, Mladen. 1997. Rađanje demokratskog poretka u Srbiji. U 'Ajmo, 'ajde, svi u šetnju!: građanski i studentski protest 96/97, 7-18. Beograd: Medija centar i ISI FF.
- Marković, Vladimir. 2001. "Друга Србија" у Дискрепацији. Elementi ideologija neoliberalizma i orijentalizma u procesu konstituisanja jednog balkanskog civilnog društva. *Diskrepancija* 2 (3): 19–24.
- Mijatović, Brana. 2008. "Throwing Stones at the System": Rock Music in Serbia during the 1990s. *Music & Politics* 2 (2): 1–20. Доступно на: <http://www.music.ucsb.edu/projects/musicandpolitics/archive/2008-2/mijatovic.pdf>
- Naumović, Slobodan. 2006. "Отпор!" као postmoderni faust: Друштвени покрет новог типа, традиција просвећеног реформизма и "изборна револуција" у Србији. *Filozofija i društvo* 3: 147–94.
- Naumović, Slobodan. 2007. Da li je Faust bio "Отпораš"? O subjektivističkom objektivizmu i objektivističkom subjektivizmu u interpretaciji (post)modernih društvenih i političkih pokreta. *Filozofija i društvo* 3: 117–45.
- Nenadić, Danijela i Nenad Belčević. 2006. From social movement to political organisation: The case of Otpor. *Unarmed Resistance: the transnational factor*, 13-17 July 2006. Coventry University: Centre for peace and reconciliation studies.
- Neš, Kejt. 2006. *Savremena politička sociologija*. Beograd: Službeni glasnik.
- „Отпор у надлежности полиције“ – Извештај Фонда за хуманитарно право. 2001. Beograd: Fond za humanitarno право.
- Pavlović, Vukašin. 2003. *Друштвени покрети и промене*. Beograd: Удружење за политичке науке Југославије и Факултет политичких наука у Београду.
- Tomić, Ђорђе. 2009a. Друштвени покрети: питања, појмови, теорије и методе. U *Друштво у покрету* приредили Ђорђе Томић и Петар Атанасковић, 12–30. Novi Sad: Cenzura.

—. 2009b. Ulične studije – odsek: protesti! Studentski protesti tokom “Ere Milošević”. U *Društvo u pokretu* priredili Đorđe Tomić i Petar Atanacković, 184–232. Novi Sad: Cenzura.

Turen, Alen. 1983. *Sociologija društvenih pokreta*. Beograd: Radnička štampa.

www.aforcemorepowerful.org

www.bos.rs

www.plastelin.com

www.civilnodrustvo.ba

www.krize.medijskestudije.org

www.diskrepancija.org

Jelena Božilović, Niš

OTPOR! – FROM STUDENT MOVEMENT TO POLITICAL ORGANIZATION

Summary

The movement Otpor (Resistance) is scrutinised in this paper as one of the participants in the political milieu responsible for the political and social changes of October 5th, 2000. First, a sociological insight is provided into the social situation of the 90's, which gave birth to student protests, and whose logical continuation is presented in the student movement Otpor. Next, its development from the formation, over activity strategies and tactics, ideological background, symbols, campaigns, and actions, all the way to its transformation into a political party and, eventually, its extinction is traced. Furthermore, the actual political role and significance that Otpor had in the political changes is also considered, as well as the support that it garnered from the Western countries.

Key words: Otpor, Nationalistic Authoritarianism, New Social Movement, Political Organisation, Strategy of Non-Violent Action.